

LUDOVÍT HOLOTÍK

K PERIODIZÁCIÍ SLOVENSKÝCH DEJÍN V OBDOBÍ FEUDALIZMU A KAPITALIZMU*

Diskusia sovietskych historikov o periodizácii dejín SSSR vyzdvihla veľký aktuálny význam a nutnosť riešenia tohto problému. Súčasne diskusia sovietskych historikov ukázala všetky úskalia, ktoré sa stavajú do cesty rozriešeniu otázok periodizácie. I samotné princípy periodizácie staly sa predmetom rušnej výmeny názorov. Avšak i keď posledná diskusia o periodizácii dejín SSSR nezostala plne uzavretá, jej výsledky majú i pre nás hlboký a zásadný význam.

Naším východiskom a základným hľadiskom taktiež môžu byť iba princípy, ku ktorým dospela sovietska historiografia v závere diskusie.¹ Nielen v otázkach principiálnych, ale aj v riešení konkrétnych problémov periodizácie dejín SSSR dospeli sovietski historici k uzáverom, ktoré nám podstatne uľahčujú zaujať postoj k jednotlivým etapám našich dejín. Pre mladú slovenskú marxistickú historickú vedu, pre splnenie úloh, pred ktorými stojí slovenská historiografia, je nutnosť vyrovnávať sa s periodizáciou vlastných dejín dvojnásobne podčiarknutá predovšetkým už aj vzhľadom na to, že doteraz sa urobilo veľmi málo v záujme prehodnotenia slovenských dejín, skreslených buržoáznou historiografiou. Hlavný význam vyrovnávania sa s problémami periodizácie slovenských dejín treba vidieť v tom, že stanovenie aspoň hlavných vývojových etáp, ktoré by odzrkadľovali všeobecné zákonitosti spoločenského vývinu, poznané klasikmi mar-

* Diskusný referát na konferencii o periodizácii slovenských dejín, poriadanej v Libiciach 19. a 20. decembra 1952.

¹ N. Družinin, *O periodisaci dějin kapitalistických vztahů v Rusku*, Sovětská věda—Historie, 1951, č. 6, 61 a n. a č. 7, 22 a n.

V. Pašuto, L. Čerepnin, *O periodisaci dějin Ruska v epoše feudalismu*, SV—H, 1951, č. 7, 27 a n. Závěry z diskuse o periodisaci dějin SSSR, SV—H, 1951, č. 8, 61 a n.

L. Čerepnin, *K voprosu o periodizacii istorii SSSR perioda feudalizma*, Izvestija Akademii Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, 1952, č. 2, 115 a n.

xizmu-leninizmu i v dejinách Slovenska, slovenského ľudu, je neodlučiteľne spojené s bojom za vedeckú, marxisticko-leninskú slovenskú historickú vedu. Už samotné stanovenie základných spoločenských formácií v slovenských podmienkach má veľký vedecký a politický význam. Ani tieto základné spoločenské formácie, ktoré hlboko odrážajú a vysvetľujú spoločenské vzťahy, ich príčiny a charakter, slovenská buržoázna historiografia nikdy nepochopila a miesto toho stanovovala a označovala epochy slovenských dejín všeobecnými a nič nehovoriacimi formuláciami práve tak, ako to robila česká buržoázna historiografia.

Pri marxistickej periodizácii slovenských dejín stavajú sa nám do cesty prekážky väčšie a neschodnejšie ako hocikde inde. Vyplýva to zo známeho stavu slovenskej historiografie. Mnoho, najmä dielčích periodizačných medzníkov môže mať preto povahu výlučne dočasnú, pracovnú, ktoré nahradí ďalšie, podrobnejšie monografické bádanie.

I v slovenských dejinách najmenej problematickými predelmi, ktoré určujú prechod z jednej formácie do druhej, zmenu jedného spoločenského poriadku druhým, sú hranice medzi feudalizmom a kapitalizmom a hranica, označujúca rozhodný medzník v existencii kapitalistického spoločenského poriadku v našej krajine. R. 1848 na Slovensku utrpel feudálny spoločenský poriadok rozhodnú porážku a nastupuje éra nového vykorisťovateľského spoločenského poriadku, éra kapitalizmu. Po r. 1848 ostáva ešte celý rad feudálnych prežitkov, rozhodujúcimi činiteľmi sa však stávajú buržoázne vzťahy. Víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie r. 1945 znamená pre panstvo kapitalistického zriadenia u nás rozhodný úder, z ktorého sa už kapitalizmus nespamätal, i cez všetko márne úsilie českej a slovenskej buržoázie, najmä vo februári 1948. Hegemónia proletariátu v národnej a demokratickej revolúcii r. 1945, vodcovská úloha komunistickej strany bola zárukou, že po oslobodení našej vlasti Červenou armádou pôjde u nás vývoj smerom k socializmu.

Nechtiac sa podrobne zaoberať problémami, ktoré sú v podstate jasné a vyriešené, môžeme prejsť od známych vecí v slovenských dejinách k menej známym a problematickým. Buržoázna revolúcia r. 1848 ako hranica medzi feudalizmom a kapitalizmom a národná a demokratická revolúcia r. 1945 ako medzník v trvaní kapitalizmu poskytujú nám poučenie i pri riešení základnej otázky, a to princípu periodizácie. Prechod z feudalizmu, zánik kapitalizmu a vytvorenie ľudovodemokratického Československa nám veľmi inštruktívne uka-

zujú, že za hlavné periodizačné princípy nemôžeme považovať jednoznačne javy ekonomické, ktoré sú však v historickom procese v dôsledkoch rozhodujúcim činiteľom, alebo nadstavbové. Dôležitú úlohu pri riešení problémov periodizácie hrá triedny boj,² ktorý jedine môže definitívne rozriešiť rastúce rozpory medzi novými výrobnými silami a výrobnými vzťahmi, existujúcimi spoločenskými pomermi a nastoliť vzťahy nové, ktoré odpovedajú rozvoju výrobných síl. To však neznamená ani v najmenšom ustupovať so základného a rozhodujúceho hľadiska, že: „Hospodárske podmienky — hovoriac slovami Engelsa — ako sa my na to dívame, v poslednej inštancii podmieniajú dejinný vývoj.“^{2a} Pravda, toto základné východisko nemožno zjednodušovať, ale je potrebné prihliadať i na všetky ostatné historické javy, ktoré v niektorej etape sa môžu prejavovať ako najvýznamnejší činitelia, či už ide o javy ekonomické, nadstavbové alebo dokonca o vplyvy vonkajšie (vpády Tatárov, Turkov). Sovietski historici v diskusii o periodizácii poukázali dostatočne preukazne na podmienenosť triednych bojov stavom rozvoja výrobných síl a výrobných pomerov a na spojitosť nadstavbových javov s triednym bojom. Toto pojmie nám plne potvrdzujú i udalosti nášho r. 1848 a r. 1945, keď napr. v oboch prípadoch bol značný rozdiel v hospodárskom živote českých krajín a Slovenska a predsa v dôsledku revolučného triedneho boja bol likvidovaný r. 1848 i na zaostalom Slovensku (v nemalej miere tiež v dôsledku revolučnej situácie v celej Rakúsko-uhorskej ríši) a r. 1945 i na málo industrializovanom Slovensku bol podstatne otrávený kapitalistický spoločenský poriadok v dôsledku revolučného zápasu slovenskej robotníckej triedy; pravda, tu tiež nikdy nemožno súčasne nemyslieť na oslobodeneckú úlohu Sovietskeho sväzu a jednotný postup celého československého proletariátu.

Sám vzostup revolučnej vlny a po nej nasledujúci revolučný prevrat nadobúda najväčší význam svojimi dôsledkami v spoločenskej štruktúre, v základnom pozmenení vzájomných spoločenských vzťahov, v zmene triednych rozporov a, prirodzene, z toho vyplývajúcej aj kvalitatívnej zmeny v charaktere triednych bojov.

Udalosti r. 1848 a r. 1945 majú prevratný revolučný význam, predovšetkým vzhľadom na zmenu spoločenských vzťahov, ktorá po nich nasledovala, vzhľadom na zmenu v základni a nadstavbe, charakterizujúcej nový spoločenský poriadok.

² *Dejiny VKS(b)*, Bratislava 1950, 125.

^{2a} M a r x — E n g e l s, *O historickom materializme*, Bratislava 1951, 63.

Táto okolnosť má dosah i pre periodizáciu dejinného procesu vnútri jednej spoločenskej formácie. Periodizačné princípy, týkajúce sa spoločenského vývinu vnútri jednej formácie, nemaly by byť v zásadnom rozpore s princípmi, ktoré nám slúžia na určovanie hraníc medzi rozličnými spoločenskými poriadkami.

I v jednej spoločenskej formácii sú vážnymi periodizačnými predelmi premeny v spoločenských vzťahoch, zmena foriem triednych protikladov a triedneho boja na základe rozvoja výrobných síl. V slovenských dejinách závažné miesto zaujímajú i rozliční brzdiaci činitelia, ktorí zastavovali alebo spomaľovali rozvoj produktívnych síl. Na tieto faktory nemožno nebrať ohľad, najmä keď sa ich dôsledky ešte donedávna počítavaly.

V periodizácii slovenských dejín sa žiada prizerať i na periodizáciu dejín českých krajín, ktorá bude tvoriť ťažisko periodizácie histórie Československa.

V českých a slovenských dejinách nachádzame veľmi mnoho spoločného a táto skutočnosť nájde nepochybne svoj odraz i v periodizácii. Mnoho spoločného nachádza sa nielen v najnovších dejinách, ale aj v období feudálnom a predfeudálnom.

Pravda, to ešte neznamená, že periodizácia českých a slovenských dejín bude úplne totožná. Periodizácia má za úlohu odzrkadľovať i špecifický proces vývoja toho-ktorého národa. Stav terajších znalostí o našich dejinách nedovoľuje dostatočne postihnúť všetky špecifické stránky hospodárskeho, politického a sociálneho vývinu Slovenska, ktoré by našly svoj výraz i v periodizácii, na rozdiel napr. od periodizácie dejín ostatných národov bývalého Uhorska, s ktorými majú slovenské dejiny zvlášť mnoho spoločného. I touto skutočnosťou chceme znova zdôrazniť provizórny pracovný charakter nášho pokusu o periodizáciu slovenských dejín v období feudalizmu a kapitalizmu, ktorý má slúžiť ako podnet k diskusii.

Na dejiny Slovenska, práve tak, ako aj na dejiny ostatných krajín, vzťahuje sa plne učenie klasikov marxizmu-leninizmu o vývoji ľudskej spoločnosti, o zákonitom vývoji spoločenských formácií. I slovenský národ prekonal doteraz všetky stupne vo vývine spoločenských vzťahov, okrem otrokárskeho zriadenia, ktorým neprešiel nijaký slovenský národ. J. V. Stalin hovorí: „Podľa toho, ako sa menily a rozvíjaly v dejinách výrobné sily spoločnosti, menily sa a rozvíjaly vzťahy ľudí, ich hospodárske vzťahy.“^{2b} S hľadiska charakteru výrobných

^{2b} Dejiny VKS(b), Bratislava 1949, 119.

vzťahov v dejinách Slovenska stretáme sa s prvotnopospolným, feudálnym, kapitalistickým zriadením a konečne dnes slobodný slovenský ľud v ľudovodemokratickom Československu kráča už k socializmu. Slovenská buržoázna historiografia nikdy nerozpoznala vývojovú zákonitosť, základné vývojové etapy v slovenských dejinách a preto i jej periodizácia mohla pozostávať z trojdielnej prázdnej schémy: doba stará, stredná a nová, ktorá vonkoncom nevyjadrovala hlboké a zákonité zmeny vo vývine slovenskej spoločnosti. Slovenská buržoázno-nacionalistická historiografia sa takmer výlučne zaoberala iba nadstavbovými javmi (národnostnou otázkou s hľadiska slovenskej buržoázie, politikou slovenskej buržoázie ap.) a v stredoveku, ktorému takmer nevenovala pozornosť, nevidela vlastne ani súčiastku slovenských dejín, ale len akúsi prípravu na novovek. Prirodzene, takéto stanovisko je mylné a protihistorické. Feudalizmus je úplne zákonným obdobím slovenských dejín, ktoré zákonite vyplynulo zo stavu výrobných síl, z naturálneho hospodárstva a preto ho nemožno odsunúť na perifériu národných dejín.

OBDOBIE FEUDÁLNEHO ZRIADENIA

(X. stor. — 1848)

J. V. Stalin jasne poukázal na podstatu feudálneho spoločenského poriadku: „Vo feudálnom zriadení je základom výrobných vzťahov feudálovo vlastníctvo výrobných prostriedkov a jeho neúplné vlastníctvo nad človekom, ktorý pracuje vo výrobe — nad nevoľníkom, ktorého feudálny pán už nesmie zabiť, ktorého však môže predať alebo kúpiť.“³ Pred nami stojí otázka, kedy vzniká na Slovensku feudálne obdobie. J. Stalin, A. Ždanov, S. Kirov v Poznámkach ku konsektu učebnice dejín SSSR upozornili,⁴ že nemožno klásť na jednu hromadu feudalizmus a obdobie pred feudalizmom, keď roľníci neboli ešte nevoľníkmi. Z tohto vyplýva, že medzi prvotnopospolným poriadkom a feudalizmom existovalo predfeudálne obdobie, v ktorom prebiehal proces postupného znevoľňovania roľníkov, proces, ktorý sa nepochybne opieral už o štátnu moc. Pre toto obdobie jediným dokladom nám je Samova ríša, najstarší nám známy štátny útvar, o ktorom i podľa posledných výsledkov bádania J. Eisnera⁵ možno

³ Tamže, 126.

⁴ J. V. Stalin, VKS(b), *O otázkách historie*, Praha 1950, 26.

⁵ J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 208.

súdiť, že sa dotýkal i slovenského územia. V tejto dobe vznikajú štátne útvary i u iných slovanských národov a usudzujúc analogicky i *Sarmova ríša môže byť v dejinách Slovenska predbežným východiskom pri stanovení začiatkov triednej predfeudálnej spoločnosti* práve tak, ako v dejinách českých. Do konca IX. stor. možno vôbec na Slovensku, prinajmenšom aspoň v jeho západnej časti, predpokladať podobný vývoj a podobné spoločenské zriadenie ako na Morave. Najmä za Veľkomoravskej ríše rozvíjaly sa úzke styky medzi Slovenskom a Moravou. Preto má pre slovenské dejiny mimoriadne veľkú dôležitosť otázka, v akých hospodárskych, politických a kultúrnych pomeroch, v akom spoločenskom zriadení nachádzala sa Veľká Morava. Na túto otázku nemožno dnes dať presnú odpoveď. Jednoznačne tvrdiť, že Veľká Morava má svoje miesto v predfeudálnom období, je prinajmenšom predčasné. Na základe výsledkov lingvistov, ktorí sa zaoberali porovnávaním staroslovenčiny a maďarčiny, dospeli v minulosti niektorí slovenskí historici k názoru, že Veľká Morava mala značne diferencovanú triednu spoločnosť, pokročilé poľnohospodárstvo a remeslo a vyspelý správny systém. K týmto výsledkom sa iste možno stavať skepticky, nebolo by však správne úplne ich obchádzať, najmä už aj preto, že Veľká Morava žije v tradícii ako jedno z najslávnejších období našich dejín. Bude preto správnejšie pokladať otázku hospodárskej a spoločenskej štruktúry Veľkej Moravy za dočasne nerozriešenú a otvorenú.

Významným medzníkom v dejinách Slovenska je začiatok X. stor. Rozklad Veľkej Moravy a nedobrovoľné podrobenie slovenského územia maďarskými kočovnými kmeňmi poznamenalo celý ďalší vývoj slovenského ľudu. Dejiny Slovenska až do r. 1918 sú dejiny porobeneého národa. V súvislosti s násilným ovládnutím ľudu Maďarmi, ktorí žili na nižšom stupni spoločenského vývinu, možno si položiť otázku, do akej miery ich počiatočné panstvo nad Slovenskom pôsobilo retdardačne, na ktorú však taktiež predbežne nemožno odpovedať.

Ak chceme nájsť spoľahlivejší medzník pre datovanie začiatkov feudalizmu na Slovensku, možno vychádzať až od konca X. stor., kedy sa vytvára a upevňuje uhorský ranofeudálny štát, ktorý iste stále viac zasahuje i slovenské územie. Vznik ranofeudálnej monarchie dokazuje, že postupne už prevládly feudálne vzťahy; úlohou silnej kráľovskej moci bolo dovŕšiť proces feudalizácie. Začiatok feudálneho obdobia na Slovensku možno teda predbežne klásť do X. stor. Feudalizmus sa na Slovensku zachoval až do r. 1848. A tak feudálne obdobie

tvorí veľkú epochu slovenských dejín od X. stor. do r. 1848. S hľadiska rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov možno rozdeliť obdobie feudalizmu na tri veľké fázy: raný feudalizmus, rozvitý feudalizmus a posledná fáza feudalizmu.

*

Raný feudalizmus. V ranofeudálnom období sa definitívne dokončuje a upevňuje proces feudalizácie. Za pomoci cirkvi a komitátneho zriadenia upevňujú sa postupne feudálne vzťahy do šírky a hĺbky. Tento proces prebieha najmä za vlády Štefana I. (997—1038). Zákony Štefana I. všestranne upevňovali triednu spoločnosť drastickými nariadeniami na ochranu súkromného vlastníctva. V upevňovaní a budovaní feudálneho poriadku sa stala mimoriadne významným činiteľom katolícka cirkev. Štefan rozmnožoval cirkevný majetok a uzákonil platenie cirkevného desiatku. V už spomínanom Štefanovom zákoníku nachádzajú sa nariadenia na upevnenie moci katolíckej cirkvi. Štefan dôrazne požaduje županov a richtárov, aby boli vo vykonávaní spravodlivosti jednomyselní s predstaviteľmi cirkvi. Feudalizácia spoločenských vzťahov v ranofeudálnom období bola spojená s procesom dovršovania znevôľňovania slobodných roľníkov — občinníkov. Maďarský historik K. Tagányi⁶ v podnetnej štúdií o občinách v Uhorsku (on ich nazýva chotárnymi spoločenstvami) upozornil na to, že občiny boli u slovanských národov, žijúcich v Uhorsku, staré spoločenské inštitúcie slobodných roľníkov. Avšak v XI. a XII. stor. stávajú sa občiny kolektívne zaťaženými naturálnou a robotnou rentou. Zdá sa, že za doklad o vzbure podrobovaných občinníkov na slovenskom území možno považovať listinu z r. 1113, v ktorej si sťažuje zoborský opát, že s veľkou námahou dal dovedna majetky a „ľudí opátstva, ktorí nerozvážne vyhlásili, že sú slobodní...“⁷ Z prvej polovice XII. stor. možno poskytnúť i ďalšie doklady, ktoré podávajú svedectvo o existencii upevnených feudálnych vzťahov (napr. Badín z r. 1135). V dôsledku rozvoja produktivity poľnohospodárstva v XI. a XII. stor. (zásluhou ťažkého pluhu, kolonizácie predtým neosídlenej pôdy ap.) postupne ustupuje otroctvo a ku koncu XII. stor. sa definitívne dožíva. Ku koncu XII. stor. sa zjednodušuje štruktúra spoločnosti vôbec, vyrovnávajú sa pomaly rozdiely medzi rozličnými vrst-

⁶ K. Tagányi, *A földközösség története Magyarországon*. Nové vydanie bez udania roku.

⁷ L. Fejérpataky, *Kálmán király oklevelei*. Értekezések a MTA tört. köréből MTA, Bpest 1892, 55, 56.

vami závislého obyvateľstva. Veľké presuny ku koncu XII. stor. nastaly v pozemkovom vlastníctve. Ranofeudálna monarchia opierala svoju moc o obrovské kráľovské pozemky, ktoré i na slovenskom území tvorily väčšinu pozemkového vlastníctva. Na konci XII. stor. nachádzala sa značná časť bývalých kráľovských majetkov už v rukách ostatných feudálov. Cena pôdy stúpila a v rámci vládnucej triedy prebiehal ostrý zápas o pozemky a politický vplyv. Už v poslednom období panovania Bélu III. nadobudol vysoký klérus a magnáti prevahu nad kráľovskou mocou. Tento proces sa ďalej prehlboval a rozširoval od konca XII. stor. a veľké rozmery dosiahol v XIII. stor. a na začiatku XIV. stor.

Možno teda uzavrieť: od konca XII. stor. sa spoločenské vzťahy menia. Dokončuje sa vývin feudálnych pomerov, vyživa sa ranofeudálna monarchia a moc panovníka sa rozhodne oslabuje, končí ranofeudálne obdobie. Na konci XII. stor. rozvinuly sa už feudálne vzťahy v podstate v tej podobe, ako ich vidíme v ďalšom vývoji.

*

Rozvitý feudalizmus. Od konca XII. stor. nachádzame už všetky formy feudálnych vzťahov, vlastné rozvitému feudalizmu i s jeho triednymi protikladmi a triednymi zápasmi. Až začiatkom XVIII. stor. začínajú sa v lone feudalizmu formovať i zárodky kapitalizmu a feudalizmus prechádza do posledného, rozkladného štádia. Preto toto obdobie od konca XII. stor. do začiatku XVIII. stor. považujeme za jedno obdobie, a to obdobie rozvitého feudalizmu. Takéto rozčlenenie feudálneho obdobia pomáha lepšie postihovať vývoj a zmenu spoločenských vzťahov vnútri tejto formácie. Rozvitý feudalizmus rozdeľujeme ďalej na dve časti: prvá časť od konca XII. stor. do r. 1526 a druhá od r. 1526 do začiatku XVIII. stor.

Ak prejdeme k periodizácii obdobia rozvitého feudalizmu, dostávame sa v slovenských dejinách na pôdu značne nepreskúmanú a naše medzníky vyznejú, prirodzene, veľmi hypoteticky. Prvú časť od konca XII. stor. do r. 1526 delíme na štyri etapy.

V *prvej etape* od konca XII. stor. do dvadsiatich rokov XIV. stor. vystupuje do popredia ako významný činiteľ hospodársky a politický feudálna rozdrobenosť. Predpoklady pre politickú rozdrobenosť vytvára rozvoj výrobných síl v poľnohospodárstve a presun obrovského pozemkového vlastníctva na úkor panovníka už od druhej polovice XII. stor. Feudálna rozdrobenosť v našich pomeroch mala inú formu ako vo veľkých štátoch, kde sa v jej dôsledku vytvorily drobné, mo-

zaikové samostatné feudálne štátne útvary. Pravda, i na slovenskom území dospela feudálna rozdrobenosť na konci XIII. a na začiatku XIV. a v druhej pol. XV. stor. do tohto štádia. Hospodárska a politická roztrieštenosť a rozdrobenosť, zdá sa, udržiavala sa aj v celom Uhorsku húževnatejšie ako hocikde inde. Ani centralistickým snahám Habsburgovcov nepodarilo sa ju v XVI.—XVIII. stor. likvidovať; uhorská šľachta bola úplným suverénom v základných správnych celkoch, v župách.

V XII. stor. sa plne rozkladá i starý komitátny systém, ktorý bol nástrojom kráľovskej moci a kráľovského vplyvu; vytvára sa šľachtická župa, ktorá i politicky zdôvodňuje hospodársky význam šľachty. Domnievame sa, že práve tieto formy šľachtickej samosprávy na úkor kráľovskej moci treba v uhorských pomeroch považovať za prejav feudálnej rozdrobenosti, ktorá zákonite vzniká z hospodárskej roztrieštenosti.

Hospodárske a spoločenské zmeny mali už v prvej polovici XIII. stor. za dôsledok nové formy triednych rozporov a triednych bojov. Už v prvej polovici XIII. stor. vznikajú rozličné vzbury poddaných (napr. v Turci r. 1246), ktorí takto protestujú proti stálemu rastu poddanských záväzkov. Ťarchy poddaných v tejto dobe boli ešte veľmi rozličné a popri robotnej a naturálnej rente vyskytuje sa už aj renta peňažná. Z druhej polovice XIII. stor. máme doklad o rozsiahlej forme odporu severoslovenského obyvateľstva v podobe úteku z pôdy, čo malo za dôsledok i dočasné zníženie záväzkov, potvrdené privilégiom.

Moc šľachty nesmierne vzrastá, panovník na konci XIII. stor. stráca takmer všetky pozemkové majetky a kráľovská moc je úplne rozvrátená. Od deväťdesiatych rokov XIII. stor. zmocňujú sa Slovenska oligarchovia, z ktorých najväčšiu pozornosť si zasluhujú Matúš Čák, držitelia v rukách až do začiatku dvadsiatych rokov väčšiu časť slovenského územia. Vo svojich *Chronologických výpiskoch* nazýva Karol Marx Matúša Čáka a jemu podobných „všivavými lúpežnými rytiermi“⁸, čo je vskutku charakteristika viac ako priliehavá. Matúš Čák je zjavom, vyrastajúcim z celého predchádzajúceho vývoja a v ňom dospieva feudálna rozdrobenosť do štádia, ktoré sa stáva brzdou v ďalšom vývoji produktívnych síl. V etape od konca XII.

---

⁸ B. Lándor, *Marx jegyzetei a magyar történelemről*. A történettudományi intézet értesítője, I., č. 10—12, 125.

stor. feudálna rozdrobenosť pôsobí na upevnenie feudálnych vzťahov, keďže sa však nerozvíjajú dostatočne mestá, nenachádza panovník významnejších spojencov pre potlačenie lúpežných oligarchov.

Mestá ako strediská remesla a obchodu badateľnejšie sa rozvíjajú tiež len od konca XII. stor., avšak vzostup miest a mestského hospodárstva prerušil tatársky vpád r. 1241. Tatársky vpád znamenal pohromu najmä tiež pre banské mestá a pre celé východné a západné Slovensko. Po ničivom nájazde Tatárov prehlbuje sa ďalej panstvo feudálov a vývoj vedie priamo k ovládnutiu slovenského územia Matúšom Čákom a Omodejovcami, ktorí taktiež značne poškodzovali hospodárske interesy miest a v mestách nachádzajú svojich húževnatých odporcov.

Matúšom Čákom, jeho samovládou, vyvrchoľuje koncentrovanie pôdy v rukách feudálov na úkor panovníka, ktoré sa urýchlene vyvíjalo od konca XII. stor. a ktoré spôsobilo i úplné rozdelenie Uhorska medzi oligarchov na konci XIII. a na začiatku XIV. stor. a úplné oslabenie kráľovskej moci. Svojvôľa oligarchov bola veľkou prekážkou hospodárskemu rozvoju krajiny. Preto, keď Karol Róbert po smrti Matúša Čáka znova upevnil kráľovskú moc, rozvoj hospodárskeho života dostal rýchlejšie tempo. Zánik vlády Matúša Čáka nad veľkou časťou slovenského územia sa nám javí ako začiatok druhej etapy. *Druhú etapu* kladieme do obdobia od dvadsiatych rokov XIV. stor. do osemdesiatych rokov XIV. stor. Nový presun pozemkového vlastníctva v prospech panovníka a jeho stúpencov v radoch šľachty má za následok dočasnú rovnováhu medzi kráľovskou mocou a ostatnými feudálmi, ktorá trvala do osemdesiatych rokov XIV. stor. Karol Róbert i jeho nástupca, Ľudovít I., sa snažil udržať túto rovnováhu rozličnými hospodárskymi reformami a za ich panovania zaujalo Uhorsko v strednej Európe popredné miesto. „... zláto umožnilo Karolovi Róbertovi, aby sa stal rozhodujúcim činiteľom medzi susednými slovanskými národmi, napr. medzi českým a poľským kráľom.“⁹ Od dvadsiatych rokov XIV. stor. nastáva rozmach v rozvoji remesiel a obchodu, pravda, rozmach relatívny, ktorý zodpovedá celkovým uhorským podmienkam. Od dvadsiatych rokov XIV. stor. nastáva i všestrannejší rozvoj banskej výroby, ktorá potom má čoraz väčšiu úlohu v slovenskom hospodárskom živote a má vplyv i na finančnú reformu, ku ktorej došlo taktiež v dvadsiatych rokoch. V prvej polovici sa v podstate

⁹ Tamže, 127.

i završuje proces vyrovnávania a rozdielov medzi poddanými a ich farchami, ktoré sa v minulosti značne rozlišovali. Už i v prvej etape v poľnohospodárstve boli rozhodujúcim činiteľom poddanské usadlosti. R. 1342 vzniká nová kráľovská daň, tzv. *lucrum camerae*, ktorá sa vzťahovala na každú usadlosť s portou, bránou. Zákon z r. 1351 sjednocoval rôznorodé vrstvy poddaných, zaťažené odlišnými farchami v jednu vrstvu rovnako závislých poddaných. Tieto opatrenia nám iba odzrkadľujú predchádzajúcu situáciu, ktorá sa vyvinula v dôsledku rozvoja poľnohospodárstva v triede poddaných a medzi feudálmi a poddanými. V druhej etape sa ďalej urýchlene diferencuje dedinské obyvateľstvo, drobia sa usadlosti, vytvára sa početná dedinská chudoba a ďalej sa rozmnožuje i mestská chudoba.

Nové pozoruhodné preskupenie v spoločenskej štruktúre, a to v triede feudálov, obyvateľstva mestského i v triede poddaných možno konštatovať na konci XIV. stor. Tieto zmeny v spoločenskej štruktúre považujeme za východisko *tretej etapy*, ktorú kladieme od osemdesiatych rokov XIV. stor. do osemdesiatych rokov XV. stor.

Na konci XIV. stor. sa opäť mimoriadne rozrástlo a ďalej rozrastá pozemkové vlastníctvo šľachty, a to na úkor panovníka i nižšej šľachty. Hĺstka šľachtických rodín a vysokého kléru sa stáva majiteľom rozsiahlych teritórií. Pod tlakom pozemkových magnátov sa mnoho príslušníkov strednej šľachty a zemanov stáva familiármi. Šľachta sa zmocňuje i iných zdrojov príjmov, miest, baní, tržných, mýtnych poplatkov a kráľ Žigmund sa stáva hospodársky i politicky úplne závislým od vysokej šľachty. Mestá, ktoré sa v priebehu XIV. stor. značne pozdvihly, sú vystavené silnému náporu so strany šľachty a vytvárajú na svoju ochranu mestské obranné sväzy. V mestách sa prehĺbila diferenciácia medzi početne stále sa rozmnožujúcou chudobou, ktorá začína pociťovať dôsledky poklesu cien drobných peňazí, ktorý v Uhorsku začína práve na konci XIV. stor. Ešte hlbší a vážnejší proces diferenciácie prekonalo dedinské obyvateľstvo. Na konci XIV. stor. nachádzame veľký počet želiarov, sťahujúcich sa často do miest a poddanské usadlosti, ktoré sú rozpadnuté na viaceré diely.

Konečne aj pred Uhorskom sa stále viac vynoruje turecké nebezpečenstvo, ktoré zvlášť vyvstalo po víťazstve Turkov nad Srbmi na Kosovom poli r. 1389. Táto okolnosť postavila pred Uhorsko otázku vytvoriť centralizovaný štát, ktorú sa i v ďalšom vývoji pokúšali riešiť niektorí politickí predstavitelia Uhorska (Hunyadovci). Najväznejším faktom konca XIV. stor. je to, že moc vysokej šľachty znova

vyrástla do mimoriadne veľkých rozmerov, čo podstatne ovplyvnilo ďalšie etapy, najmä výsledok protitureckého zápasu.

V XV. stor. sa centralizácia stáva najaktuálnejším problémom a mnoho otázok môžeme rozriešiť len s tohto aspektu. Hoci remeselná výroba a obchod značne pokročil, ďalej sa zvyšovala banská výroba, zdokonaľovala sa výrobná technika, predsa vývoj smerom k štátnemu centralizmu nenachádzal dostatok hospodárskej opory. Najlepšie to vidieť z pokusov Mateja Hunyadyho vybudovať centralizovaný uhorský štát. Matej viedol dlhú feudálnu vojnu za vytvorenie centralizovaného Uhorska a aj jeho boj proti Jánovi Jiskrovi z Brandýsa sledoval tento cieľ. Matej sa obrátil proti vysokej šľachte vôbec, ktorá sa bránila centralizovaniu, avšak mocenské pozície magnátov nevyvrátil, iba na prechodný čas oslabil. Jediná reálna spoločenská sila, ktorá poslúžila Hunyadymu ako spojenec, bola stredná šľachta. I tá sa ukázala nakoniec ako spojenec nespoľahlivá.

Vo štvrtnej etape má dôležité miesto ohlas husitského revolučného hnutia, a to tak prvá fáza v r. 1419—1434, ako aj predovšetkým druhá fáza, pobyt husitských bratříkov a Jána Jiskru z Brandýsa na Slovensku. Jiskrovské a bratricke obdobie zanecháva v slovenských dejinách významnú ryhu. Nemožno dnes ešte vidieť všetky dôsledky tohto obdobia v hospodárskom, sociálnom a politickom živote. Význačné postavenie českých husitov a českých žoldnierov prispelo však značne k posilneniu domáceho slovenského živlu a prispelo k posilneniu rozvoja slovenskej národnosti, ktorá sa urýchlene formovala najmä od XIV. stor. (o čom nám napr. svedčí žilinské *Privilegium pro slavos* z r. 1381) a slovenská národnosť sa definitívne stáva „... potenciou v smysle možnosti vytvorenia národa v budúcnosti za určitých vhodných podmienok...“¹⁰ Bratricke a jiskrovské obdobie prispelo k rozšíreniu vzdelanosti a kultúry i do šírky, ktorá sa zákonite rozvíjala s vývinom slovenskej národnosti.

V poslednej fáze Matejovho panovania, v osemdesiatych rokoch XV. stor., ukazuje sa plne hospodárska sila vysokej šľachty, ktorá sa opäť stáva rozhodujúcim politickým činiteľom. V osemdesiatych rokoch v dôsledku navrhšenia triednych rozporov, rozporov vnútri vládúcich tried prepuká *kríza feudalizmu*, ktorá sa pretiahla až do r. 1526.

Kríza feudalizmu, ktorá sa plne prejavuje od osemdesiatych rokov

---

¹⁰ J. V. Stalin, *Národnostná otázka a leninizmus*.

XV. stor. a končí r. 1526, keď sa celé Uhorsko stáva podrobenou krajinou, je *štvrtou etapou* prvej časti rozvitého feudalizmu. Kríza feudalizmu na konci XV. a na začiatku XVI. stor. súčasne završuje obdobie vrcholného feudalizmu, za ktoré možno považovať časť rozvitého feudalizmu od konca XII. stor.

Kríza feudalizmu na Slovensku vzniká — ako vidieť — o sto rokov neskoršie ako kríza feudalizmu v českých krajinách a nemá jej mohutné revolučné dôsledky, ktoré sa prejavili v husitskom revolučnom hnutí.

Od osemdesiatych rokov vyostriilo sa zápolenie vnútri panujúcej triedy a nepretržite trvaly rozhorčené boje o finančné prostriedky, o pôdu, pracovné sily a o politickú moc. V poľnohospodárstve nastaly zmeny v prospech hospodárenia na veľkostatkoch. Šľachta, ktorá sa začala živo venovať obchodu (s obilím, vínom), zaberala poddanskú pôdu, nútila poddaných na roboty a pripútavala poddaných k hrude. Ostrý boj viedla medzi sebou i šľachta a vysoká hierarchia, ktorá sa dostávala do úplného úpadku i morálneho a vzbudzovala všeobecný odpor. Vysoká hierarchia sa v ničom neodlišovala od svetských feudálov. Na vysoké cirkevné úrady dostávali sa laici. Kráľ Matej r. 1487 menoval dokonca len sedemročného Hypolita d'Este za ostrihomského arcibiskupa. Nenávisť voči katolíckej cirkvi sa stále stupňovala a keď prenikly na Slovensko Lutherove reformačné myšlienky, našly tu okamžite úrodnú pôdu. Kríza v katolíckej cirkvi bola iba symptómom krízy hospodárskej, spoločenskej a konečne politickej.

Najväčšie rozpory vyhrotily sa medzi poddanými a feudálmi a medzi mestskou chudobou, najmä medzi banskými robotníkmi a mestským patriciátom. Šľachta sa postupne stále viac orientuje na obchod a na hospodárenie vo vlastnej reži i v poľnohospodárstve. Už od r. 1435 snaží sa šľachta obmedziť sťahovanie. R. 1470 vyšiel zákon, ktorý hovorí, že poddaní, ktorí sa odsťahovali do miest, môžu byť násilím prisťahovaní nazpät k svojmu pánovi. Snem sa ešte niekoľko ráz (1492, 1495) zaoberal otázkou sťahovania, vždy v neprospech poddaných. Konečne r. 1504 odovzdal snem právo povolenia sťahovať sa šľachtickej župe. Postavenie poddaných zhoršovalo sa i ďalšími opatreniami šľachty. Na začiatku XVI. stor. nachádzajú sa roľníci v obrovskej biede. V podobnej situácii sa nachádzajú i banskí robotníci. Šľachta však ochromuje i mestá a zväčša si ich hospodársky a mocensky podrobuje. Kráľovská moc bola bezvýznamná a tak podobne i panovníkove vojenské prostriedky, a to práve v čase, keď sa

k Uhorsku nebezpečne priblížili Turci. Aký to bol vážny celouhorský problém, možno usúdiť z toho, že poddaní sa sami v desaťtisícoch chystali na obranu Uhorska. Povstanie roľníkov r. 1514 pod vedením Juraja Dóžu vzniklo z hlbokých triednych rozporov, zo zvýšeného panského útlaku a vykorisťovania, ale vyjadrovalo súčasne aj odpor a nenávisť proti šľachte a kráľovi, ktorí odmietli postaviť sa na odpor proti Turkom. Po porážke povstania odhlasovala šľachta na októbrom a novembrom zasadaní snemu r. 1514 nové zákony, ktoré upevňujú nevoľníctvo. Obsiahle zdôvodnenie šľachtickej samovlády obsahoval zákonník Opus Tripartitum, ktorý vydal Verbóczy r. 1514, začal ho písať už r. 1507 a ktorý slúžil uhorskej šľachte ako právne zdôvodnenie jej moci až do r. 1848.

Niektorí historici vidia v r. 1514 hlavný medzník pre obdobie feudalizmu na Slovensku a v celom Uhorsku. Samo Dózovo povstanie dotklo sa slovenského územia iba v menších ohlasoch a zákony z r. 1514 oproti predchádzajúcemu vývinu neprinesly v podstate nič nového. Kríza feudalizmu na Slovensku i po roľníckom povstaní z r. 1514 ďalej trvá. V mestách, predovšetkým banických, ale aj v Bratislave (r. 1515) panuje revolučná nálada, namierená proti patriciátu i proti cirkevným a svetským feudálom. R. 1525—1526 vypuklo veľké povstanie banskobystrických banských robotníkov, ktoré zasiahlo všetky banské centrá na strednom Slovensku.

R. 1526 dosahujú triedne rozpory i rozpory medzi feudálmi svojho vrcholu. Porážku Uhorska 29. VIII. 1526 pri Moháči Turkami a zmenu politickej štruktúry po nej nasledujúcej možno pochopiť iba s hľadiska Leninovej poučky, že „... triedny boj, boj vykorisťovanej časti národa proti vykorisťujúcej, je základom politických premien a koniec koncov rozhoduje o osude všetkých takých premien.“¹¹

To plne platí pre Uhorsko na začiatku XVI. stor. Príčiny zániku starého Uhorska r. 1526 možno hľadať iba vo feudálnej kríze, ktorá sa dostavila na konci XV. a na začiatku XVI. stor. a niesla so sebou mohutné triedne rozpory a triedne boje. Uhorsko ani v najväčšom nebezpečenstve pred cudzím vpádom nedokázalo preto zorganizovať centralizovanú štátnu moc, ktorá by bola schopná obrany proti Turkom.

Rok 1526 je najdôležitejším medzníkom vnútri obdobia rozvitého feudalizmu. Kríza feudálnej spoločnosti, ktorá končí rozdelením Uhor-

¹¹ V. I. Lenin, *Sočinenija* 8, 178.

ska, završuje vývoj feudalizmu, ktorý má všetky známky vrcholného feudalizmu. Do obdobia od r. 1526 kladieme druhú časť rozvitého feudalizmu.

*

Druhú časť rozvitého feudalizmu od r. 1526 do začiatku XVIII. stor. delíme na dve etapy. Prvú etapu tvorí obdobie od r. 1526 do konca XVI. stor. a druhú etapu od konca XVI. stor. do začiatku XVIII. stor. Východisko *prvej etapy*, r. 1526 je významným periodizačným predelom s viacerých stránok. Slovensko sa stáva súčiastkou habsburskej centralizovanej monarchie. „Vo východnej Európe — hovorí J. V. Stalin — . . . sa utvorily centralizované štáty, čo si nutne vyžiadala sebaobrana (vpád Turkov, Mongolov a pod.), pred likvidáciou feudalizmu, teda pred utvorením národov.“¹² Veľké dôsledky vyplynuly z tejto skutočnosti pre slovenský ľud preto, lebo tie štáty (konkrétne habsburská monarchia) sa skladali „ . . . z jedného silného, panujúceho národa a niekoľkých národov slabých, porobených.“¹³

Slováci sa v habsburskej monarchii stali ešte krutejšie utláčaným národom, ktorý podliehal tlaku so strany uhorských feudálov i cisárskych úradníkov a žoldnierov. Ďalšou knutou na slovenský ľud bolo turecké panstvo na južných slovenských hraniciach. R. 1526 ovládli Turci vnútorné Uhorsko a priblížili sa do samotnej blízkosti územia. Táto skutočnosť mala mimoriadne veľký dosah pre slovenské obyvateľstvo, najmä pre jeho hospodársky život. Od r. 1526 a ešte väčšmi od štyridsiatych rokov, keď sa Turci zmocnili južného Slovenska, slovenské územie bolo viac ako 150 rokov vystavené tureckým pustošivým nájazdom. Od r. 1526 upevňuje sa tzv. druhé nevoľníctvo,¹⁴ ktoré však dostáva svoje kruté formy až od konca XVI. stor. a najmä po tridsaťročnej vojne. Po r. 1526 upadajú remeslá, obchod a banská výroba a slovenské mestá strácajú predchádzajúci vplyv. Zápasy medzi mestami a feudálmi nekončia. Ešte koncom XVI. stor. i na začiatku XVII. stor. bránia sa úplnému podrobeniu i poddanské mestá. Najsvetlejší zjav XVI. stor., ktorý iste čiastočne súvisí s r. 1526, keď Česi a Slováci sa nachádzajú v jednom štátnom útvare, je rozvoj národnej reči a písomníctva na Slovensku, mohutný to vplyv vzájomných československých vzťahov v tejto dobe.

¹² J. V. Stalin, *Marxizmus a národnostná a koloniálna otázka*, Bratislava 1952, 79.

¹³ Tamže.

¹⁴ Marx — Engels, *Briefwechsel*, Berlin 1950, IV, 691—693.

Druhá etapu druhej časti obdobia rozvitého feudalizmu kladieme na koniec XVI. stor. Koncom XVI. stor. sa už vytvorily na Slovensku pomery, ktoré sú typické už pre ďalší vývoj až do úplnej porážky povstania Františka II. Rákócziho r. 1711. V deväťdesiatych rokoch XVI. stor. sa podstatne horšia situácia poddaných na Slovensku, a to nielen pre upevňovanie nevoľníctva, ale v značnej miere aj v dôsledku zhubného vplyvu pätnásťročnej vojny medzi Habsburgovcami a Turkami. Drancovanie oboch bojujúcich strán, vysoké tarchy uvalené na poddaných viedly k veľkému ožobráčeniu a vyludneniu slovenských dedín.

Drancovanie a ničenie slovenského územia so strany cudzích dobyvateľov dáva pečať celému XVI. a XVII. stor. a zvlášť výrazne sa prejavuje od konca XVI. stor., keď podstatne ochromuje hospodársky a kultúrny rozvoj na Slovensku, najmä v mestách. Hospodársky toto obdobie charakterizuje ustavičný rast majerského hospodárstva, panského hospodárenia vo vlastnej reži, a to v XVII. stor. vo väčšej miere ako v storočí predchádzajúcom. Je pravda, že i cez veľké pustošenie, v krajoch, ktoré neboly práve priamo ohrozené, vyvíjalo sa ďalej poľnohospodárstvo (to napr. i v krajoch, obsadených Turkami), ale napr. i železiarstvo ap. Avšak celkove ustavičné vojny a pľundrovania sú podľa nášho názoru takým vážnym retardačným činiteľom, ktorý treba vyjadriť i v periodizácii. Len čo skončila tzv. pätnásťročná vojna, cez Slovensko sa prehnala pustošiaca víchrica Bočkayovho protihabsburského odboja, ktorá mala za následok hospodárske rozrušenie miest. R. 1619 dobýva slovenské územie G. Bethlen, na Slovensko zasahuje i nemecké protestantské vojsko, bojujúce proti Habsburgom. Slovenské územie sa tak stalo javiskom, na ktorom sa odohrávala časť tridsaťročnej vojny. To všetko ďalej zhoršovalo postavenie poddaných a z týchto podmienok vyrástlo i východoslovenské roľnícke povstanie v r. 1631—1632.

V XVII. stor. i ďalej, raz cisárske vojská, Turci, raz sedmohradské kniežatá drancujú, ničia slovenské územie i fyzicky hubia jeho obyvateľstvo. Od druhej polovice XVII. stor. sa zvyšuje útlak so strany Habsburgov, upevňuje sa absolutizmus, ktorý naráža na húževnatý odpor uhorskej šľachty. Absolutizmus ide ruka v ruku s protireformáciou, ktorá má za dôsledok nielen násilnú rekatolizáciu, ale aj vyhánanie roľníkov z pôdy a ich úplné ožobráčovanie. Tento proces obsahuje v sebe príznaky pôvodnej akumulácie, ktorú Marx charakteri-

zoval ako „odlučovanie výrobcu od výrobných prostriedkov.“¹⁵ Maďarský historik Pavol Pach Zsigmond sa domnieva,¹⁶ že tak ako pri pôvodnej akumulácii v Anglicku sohrala dôležitú úlohu reformácia, v Uhorsku túto úlohu hrala protireformácia, násilná rekatolizácia.

Od sedemdesiatych rokov XVII. stor. zostruje sa triedny boj, ktorý prepuká v menšie i väčšie vzbury. Od r. 1671—1673 povstali slovenskí roľníci v rôznych oblastiach Slovenska. V osemdesiatych rokoch čiastočne vzbúreenské nálady absorboval Tökölyho odboj, ale koncom XVIII. stor. a r. 1702 povstali roľníci na východnom Slovensku znova. Avšak nielen v otvorených vzburách, aj v iných formách sa prejavoval hlboký triedny rozpor a triedny zápas. V celej druhej polovici XVII. stor. rozšírily sa masové úteky poddaných, ktorí dávali často prednosť vojenskej službe, alebo odišli k Turkom. Vyostrenie zápasu svedčí o tom, že postavenie poddaných sa od druhej polovice XVII. stor. ďalej zhoršovalo.

Obdobie násilných vpádov a pustošení slovenského územia vrcholí na začiatku XVIII. stor. všeobecným rozvratom hospodárskeho života za dočasnej vlády Františka II. Rákócziho. Turci sú síce prinútení opustiť Uhorsko postupne v osemdesiatych rokoch XVIII. stor., ale ich metódy stačili nahradzovať cisárski žoldnieri až do začiatku XVIII. stor. Je isté, pravda, že všetky oblasti Slovenska neboly rovnako postihované, ale celkove vplyvom cudzích podmaniteľov hospodársky a kultúrny život, ktorý by sa bol stal zárodkom nových čias, nemal možnosť rozvíjať sa. Utvorením jednotnej etapy od konca XVI. stor. do XVIII. stor. možno i najlepšie postihnúť retardačných činiteľov, ktorí spôsobili, že Slovensko už do XVIII. stor. vchádza značne zaostalé, napr. i v pomere k českým krajinám.

*

Posledné úpadkové obdobie feudalizmu. Do obdobia od začiatku XVIII. stor. kladieme poslednú fázu feudalizmu, ktorá vrcholí buržoáznou revolúciou r. 1848. Toto obdobie rozdeľujeme na dve hlavné etapy: prvú etapu od začiatku XVIII. stor. do r. 1790 a druhú etapu od r. 1790 do r. 1848. Vnútri feudálnej spoločnosti sa v dôsledku rozvoja výrobných síl objavujú zákonite zárodky novej spoločenskej formácie a uplatňuje sa „ekonomický zákon záväzného súladu medzi

¹⁵ K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1920, II. vyd., 569.

¹⁶ P. Pach Zsigmond, *Az eredeti tökefelhalmozás Magyarországon*, Budapest 1952, 49.

výrobnými vzťahmi a rázom výrobných síl“,¹⁷ ktorý privádza feudálnu spoločnosť do neriešiteľnej krízy a nakoniec k pádu. Zárodky kapitalistickej výroby sú teda začiatkom konca feudálnej spoločnosti. Bližšie charakterizovať a zaradiť do presného časového úseku vznik prvkov kapitalistickej výroby je úloha, ktorá si vyžiada ešte veľmi dlhé špeciálne bádanie. I posledné práce maďarských marxistických historikov, ktoré sa zaoberajú začiatkami kapitalistickej výroby v Uhorsku, resp. problémom pôvodnej akumulácie, nedávajú uspokojivú odpoveď, ba takmer nijakú odpoveď. Avšak mnohé okolnosti nás oprávňujú tvrdiť, že začiatok XVIII. stor. je na Slovensku úsvitom nových čias, ktoré sú predzvesťou onedlho sa rozkladajúceho feudálneho poriadku. V *prvej etape* po Szatmárskom mieri nastáva obdobie postupnej rekonštrukcie krajiny a hospodárskeho života. V mestách, pravda, ktorých hospodársky život je známy iba veľmi povrchné, nepozorovať zvláštne oživenie ešte ani na začiatku XVIII. stor. a dokonca ani neskoršie. Výrobu v mestách naďalej ovládali cechy, ktoré húževnato obmedzovaly počet majstrov, množstvo výroby, prístup na trhy a pod. Rozmach remesiel obmedzujú i cechové sväzy, ktoré nancuovali menším mestám v menšom množstve a menej akostných výrobkov. Okrem toho samotné cechy stáli pod dohľadom zemepána, cirkevnej vrchnosti alebo mestského patriciátu. Rastu vnútorného trhu zabraňovali mýtna a colné priehrady a rozličné opatrenia vrchnosti. Avšak sami feudáli nepochybne čoraz viac rozmnožujú tovarovú výrobu na svojich veľkostatkoch a zmocňujú sa i obchodu. A práve tento zjav je príznačný pre ďalší hospodársky vývoj v celom Uhorsku! Práve z tohto hospodárenia vrchnosti, správnejšie z dôsledkov tohto hospodárenia, možno sledovať, že hospodárske pomery dostávajú novú tvár. Rozvoj kapitalistickej výroby v tejto etape možno zatiaľ zisťovať nie na samotných činiteľoch novej kapitalistickej výroby, ale na jej rozkladnom vplyve pre feudálne vzťahy. S rozširovaním tovarovej statkárskej výroby, s prenikaním statkárov na vnútorný trh zhoršuje sa ďalej postavenie roľníkov, predovšetkým v dôsledku zvyšovania robotnej renty, ktorá je najmenej 3—4 dni do týždňa. Všeobecne sa na začiatku XVIII. stor. upevňuje nevoľníctvo i novým prísnyim zákazom sťahovania z r. 1713. Súčasne v plnej miere prepukáva násilné zaberanie urbáriálnej i obrábanej pôdy k alódiám. Tento zjav, ktorý mal za dôsledok vyhánanie roľníkov z pôdy, v desiatych rokoch možno sledovať vo všetkých krajoch slovenského územia (Liptov, Šariš,

¹⁷ J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, Bratislava 1952, 10.

Tekov, Turiec atď.). Všetko nasvedčuje tomu, že ide o proces pôvodnej akumulácie, ktorý možno pozorovať od polovice minulého storočia a ktorý vrcholí tesne pred r. 1848, keď už tisíce slovenských roľníkov blúdi Uhorskom a nie nečasto zomiera hladom. Na začiatku XVIII. stor. však ešte vyvlastnení, spauperizovaní roľníci nemajú možnosť uplatniť sa v priemysle, ale odchádzajú do južného Uhorska, kde feudáli osídľujú Turkami opustené územia, alebo sa podujímajú na kopaničiarsku kolonizáciu.

Pre určenie vzniku kapitalizmu je, pravda, dôležitejšie postihnúť začiatkov kapitalistického spôsobu výroby. Pozoruhodným hospodárskym javom na začiatku XVIII. stor. je mimo cechov stojaca dedinská výroba. Dedinská výroba, ktorá spracúva drevo, vlnu, konope, ľan a dostáva čoskoro formu nákladníckeho systému. Z tridsiatych rokov XVIII. stor. máme doloženú prvú veľkú manufaktúru v Šaštíne,¹⁸ ktorá bola už práve spojená s domáckou výrobou. Postupne sa dedinská výroba rozšírila natoľko (najmä pláteníctvo), že bola významným činiteľom na celouhorskom trhu.

Rozvoj kapitalistickej výroby v celom Uhorsku a teda aj na Slovensku brzdila stále účinnejšie habsburská koloniálna politika, ktorá od štyridsiatych rokov XVIII. stor. zámerne chce konzervovať v Uhorsku agrárnu zaostalosť. Kým protekcionizmus v Rakúsku urýchlil rozvoj priemyslu, uhorský priemysel nielenže nedostal nijakú podporu, ale colná politika Viedne ničila hospodársky i nepatrný počet manufaktúr. Slovensko preto ani neprekonalo významnejšiu etapu manufaktúrneho priemyslu. V osemdesiatych rokoch ďalšie zostrenie rakúskej koloniálnej politiky, zvyšovanie colných taríf na výroby uhorského priemyslu sa stalo pre uhorské manufaktúry nepreklenuteľnou prekážkou.

Okrem koloniálnej politiky ďalším retardačným činiteľom bola feudálna roztrieštenosť, ktorá trvala ešte v XVIII. stor. Uhorsko je feudálne roztrieštenou krajinou, kde v župách úplne vládne miestna šľachta, ktorá je politickým suverénom i cez všetko úsilie centralistických snáh. Avšak postupujúci rozvoj kapitalistických vzťahov čoraz viac preklenuje hospodársku roztrieštenosť. Dôsledky tohto vývoja pociťujú sa citelne v osemdesiatych rokoch XVIII. stor.

V osemdesiatych rokoch vstupuje feudálny spoločenský poriadok na Slovensku do obdobia krízy. Kritické obdobie, ktoré má výcho-

¹⁸ Bericht über die erste allgemeine österreichische Gewebsprodukten = Ausstellung im Jahre 1835, Wien, 112.

disko z osemdesiatych rokov, možno pochopiť iba s hľadiska pomerov v celej ríši, kde hospodársky a sociálny rozvoj postupoval u všetkých národov nerovnomerne. Od sedemdesiatych rokov vzrastala revolučná nálada v tých krajoch ríše, kde sa nové výrobné sily dostaly najviac do rozporu s panujúcimi spoločenskými pomermi. Pod náporom revolučnej vlny vydáva Jozef II. r. 1781 patent o zrušení nevoľníctva v rakúskych krajinách.

V osemdesiatych rokoch, najmä v období medzi r. 1783—1790, rástla revolučná situácia i na Slovensku. Slovenskí roľníci sa búria nielen proti všetkým robotám, ale čiastočne aj proti všetkým feudálnym záväzkom vôbec. R. 1785 ruší Jozef II. nevoľníctvo i v Uhorsku. Uhorská šľachta sa stavia veľmi vehementne na odpor, ale po Jozefovej smrti sama na sneme r. 1790 odhlasúva pre poddaných sťahovaciú slobodu. Nepochybne pôsobil tu vplyv revolučnej situácie i nevyhnutnosť zrušenia nevoľníctva v dôsledku rozvoja nových výrobných síl. Od deväťdesiatych rokov XVIII. stor. pre poddaného nie je vonkoncom otázkou možnosť slobody pohybu, ale otázka udržania sa pri svojej existenčnej podstate. Proces odlučovania výrobcu od výrobných prostriedkov začína od konca osemdesiatych rokov XVIII. stor. vystupovať do svojho kulminačného štádia. Manufaktúry, ktorých niekoľko ďalších vzniklo v osemdesiatych rokoch, vôbec by nestačili zamestnať tisíce spauperizovaných. Celú krajinu ochromoval nedostatočný rozvoj priemyslu. Jozef II. zrušil síce napr. už r. 1780 cechy v Uhorsku, ale toto nariadenie sa nerealizovalo. Cechy zanikajú v Uhorsku až r. 1852. V deväťdesiatych rokoch slovenskí národohospodárski myslitelia Fándli a Tešedík veľmi intenzívne premýšľajú o hospodárskych problémoch, stavajú sa za zrušenie cechov (Fándli) a za pracovné uplatnenie vyvlastnených roľníkov (Tešedík).

Nové pomery základne našly si príslušný odraz i v nadstavbe. Rozvoj kapitalistických vzťahov pôsobil na Slovensku v osemdesiatych rokoch na vznik národného uvedomenia. Rast národného uvedomenia prejavil sa najprv vyzdvihovaním národnej histórie a rovnobežne so záujmom o slovenskú minulosť (Papánek, Sklenár) rástol i záujem o slovenskú reč (Bernolák). Boly to prvé prejavy, značne zaťažené feudálnymi názormi vtedy sa rodiacej buržoáznej ideologie. Prví reprezentanti slovenského národného obrodovania nesledovali ešte zničenie feudálneho poriadku, ale myšlienky, zdôrazňujúce potrebu jednotného národného jazyka a národnej kultúry, znamenajú predpoklad pre utvorenie uvedomelých protifeudálnych názorov a prerastajú

i sám rámec osvietenského myslenia, z ktorého vychádzali reprezentanti prvej fázy národného obrodzenia. Od konca osemdesiatych rokov, od vystúpenia Bernoláka, ide organický rozvoj národno-buržoázneho hnutia cez Kollára a Hollého k štúrovskej generácii. Druhá polovica osemdesiatych rokov a začiatok deväťdesiatych rokov je v slovenských dejinách medzníkom, začiatkom druhej etapy vo vývoji kapitalistických vzťahov vnútri feudalizmu. Od tohto medzníka stále viac narastá kríza feudalizmu, podstatne sa prehľbuje na začiatku tridsiatych rokov XIX. stor. a završuje sa r. 1848.

Vývoj od konca XVIII. stor. do r. 1848 nie je jednoznačný a preto v záujme pochopenia dynamiky udalostí žiada sa stanoviť ešte jeden predel. Naskytujú sa tu dve možnosti, a to na začiatku tridsiatych rokov alebo na začiatku štyridsiatych rokov. Na začiatku štyridsiatych rokov začína skutočne významnejšie slovenské buržoázne hnutie pod vedením Ludovíta Štúra. Avšak aký malo charakter toto národné hnutie? Slovenské národné hnutie pred r. 1848 charakterizuje tá okolnosť, o ktorej hovorí s. Stalin v súvislosti s mnohonárodnostnými štátmi vo východnej Európe, „... národnostné štáty, vybudované na panstve jedného národa — presnejšie povedané: jeho panujúcej triedy — nad ostatnými národmi, sú pravlastou a hlavnou arénou národnostného útlaku a národných hnutí.“¹⁹ Panujúcim národom v Uhorsku boli Maďari, resp. panujúca trieda maďarského národa. Už na samom začiatku deväťdesiatych rokov vydáva uhorský snem maďarizačné zákony a postihuje takto rozvoj slovenského novodobého národa už pri jeho zrode. Slovenské buržoázne hnutie zameriava sa hneď od začiatku na riešenie národnostnej otázky a z tejto príčiny buržoázia v dôsledkoch ani nepochopila úlohu viedenskej vlády a jej spätosť s feudálnym poriadkom. Uvedomelý boj proti feudalizmu zahajujú Slovenské národné noviny až tesne pred r. 1848 a Štúr, najvýznamnejšie na zasadaní bratislavského snemu r. 1847. Boj proti feudalizmu sa v dôsledkoch nerozhodoval slabými silami mladej slovenskej buržoázie, ktorá práve naopak nepochopila udalosti r. 1848 a postavila sa na stranu reakcie. Ale zato účinnejšie sa účastnily na revolučných udalostiach r. 1848 slovenské roľnícke masy. Preto cesta k r. 1848 nevedie od začiatkov uvedomelejšieho vystúpenia tzv. štúrovcov, ale od r. 1831, od východoslovenského roľníckeho povstania. Východoslovenské roľnícke povstanie, na rozdiel od väčšiny roľníckych povsta-

¹⁹ J. V. Stalin, *Marxizmus a národnostná a koloniálna otázka*, Bratislava, 1952, 79.

ní v období feudalizmu, vyrastalo z rozvoja výrobných síl. Už od r. 1825 prenikal obchodný kapitál urýchlenejšie do priemyslu, pravda, prevšetkým do potravinárskeho. Kapitalizmus urýchlene prenikal i do poľnohospodárstva a zvyšoval ožobračovanie roľníckych mäs. V dvadsiatych rokoch začína vrcholiť pauperizovanie roľníkov. Východoslovenské roľnícke povstanie bolo teda odpoveďou na prehíbenú krízu feudalizmu, na vyostrené triedne rozpory. I keď povstanie prebehlo živelne, treba zdôrazniť, že bolo zámerne pripravované, čiastočne tiež s cieľom úplne povaliť feudalizmus. Roľnícke povstanie na východnom Slovensku r. 1831 bolo predzvesťou i hlavným úvodom k riešeniu nesúladu medzi kapitalistickými výrobnými silami a medzi existujúcimi feudálnymi pomermi, ku ktorému došlo v buržoáznej revolúcii r. 1848.

Na druhej strane je potrebné zdôrazniť a vyzdvihnúť veľký význam Ľudovíta Štúra a jeho diela a celej tzv. štúrovskej generácie pred r. 1848. Mladá maloburžoázna inteligencia svojou činnosťou urýchľovala formovanie slovenského novodobého národa vytvorením slovenskej spisovnej slovenčiny, pestovaním národnej reči, ľudového umenia, národnej spolupatričnosti, hrdosti a sebavedomia a sohrala tak i pokrokovú úlohu. Ak sa progresívna náplň r. 1848 neriešila i silami slovenského národného hnutia, vyplynulo to z celkovej slabosti a zostalosti Slovenska.

OBDOBIE KAPITALISTICKÉHO ZRIADENIA NA SLOVENSKU

(1848—1945)

Maďarská buržoázna revolúcia r. 1848 znamenala koniec panstva feudálneho spoločenského poriadku v Uhorsku a začiatok novej spoločenskej formácie, éry kapitalizmu. Došlo by sa prid'aleko, ak by sa mal vysvetľovať charakter a zvláštnosti maďarskej revolúcie, v ktorej popri slabej buržoázii dôležitú úlohu hrala šľachta a popri boji za oslobodenie z pút feudalizmu pôsobily i záujmy čisto stavovské, namierené proti viedenskému centralizmu za uchovanie právomoci uhorskej šľachty.

Marx a Engels²⁰ vysoko hodnotili maďarskú revolúciu a pripisovali jej veľký medzinárodný význam, najmä v druhej fáze vývoja buržoáznej revolúcie r. 1848, keď v celoeuropskom meradle začala klesať revolučná vlna. Marx videl v maďarskej revolúcii hnutie, pomocou

²⁰ Pozri J. Révai, *Marx a maďarská revolúcia*, Bratislava 1952.

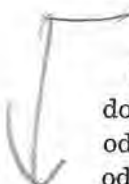

ktorého je možné naliať i ostatným národom revolučné nadšenie. Z týchto dôvodov hodnotil tiež Marx negatívne úlohu slovanských národov.

Porážka feudálneho spoločenského poriadku na Slovensku bola výsledkom maďarskej buržoáznej revolúcie. Obidve komory uhorského snemu v marci 1848 zrušili služobnosti poddaných voči feudálom, ako aj cirkevný desiatok. Šľachta dobre vedela, že ak ona nepristúpi k týmto opatreniam, roľníci okamžite povstanú. Zákony, týkajúce sa poddaných, znamenali veľké víťazstvo revolúcie. Avšak pre svoju nedôslednosť a polovičatosť výsledky revolúcie r. 1848 poddaných vôbec neuspokojovaly, najmä preto, že pozemková držba zostala nezmenená. Ďalšie zákony, ktoré boli predpokladom pre utvorenie buržoáznych vzťahov, schválil snem v apríli. Nedostatočné riešenie roľníckej a národnostnej otázky vyvolalo na Slovensku nespokojnosť, ba priam ozbrojený odpor. Slovenskí roľníci búria sa po dedinách, dožadujú sa vrátenia pôdy, lesov a pasienkov, ulúpených šľachtou. Známe je najmä vystúpenie roľníkov pod vedením básnika Janka Kráľa. Slovenská maloburžoázia nebola spokojná s riešením národnostnej otázky, bojuje proti tomu najprv petíciami a potom organizuje vojenské vystúpenie na strane cisárskych vojsk.

R. 1849 bola maďarská buržoázna revolúcia za známych okolností porazená. Hlavný výdobytok revolúcie r. 1848, zrušenie poddanstva, ostal však zachovaný. A tak teda možno povedať, že od r. 1848 vládne na Slovensku až do r. 1945 kapitalistický spoločenský poriadok. Obdobie kapitalistického zriadenia treba rozdeliť na dve hlavné časti: na obdobie predmonopolistického kapitalizmu a obdobie imperializmu.

*

Obdobie predmonopolistického kapitalizmu kladieme od r. 1848 do začiatku XX. stor. Toto obdobie členíme na tri etapy: prvá etapa od r. 1848 do r. 1867, druhá etapa od r. 1867 do 1890 a tretia etapa od r. 1890 do začiatku XX. stor.

Po r. 1848 mení sa pomer triednych síl. Slovensko práve tak, ako aj celé Uhorsko, je po r. 1848 krajinou takmer úplne agrárnou. Priemysel, i keď sa rozvíja, je bezvýznamný. Avšak triedny antagonizmus sa definitívne pretvára na rozpor medzi kapitalistami a námezdnými pracovníkmi. I v poľnohospodárstve sa po revolúcii rozvíjajú postupne kapitalistické vzťahy a stávajú sa rozhodujúcimi. Veľkostatok sa pretvára v dôsledku svojho strojového vybavenia na kapitalistický poľno-

hospodársky podnik, ktorý sa stáva schopným konkurencie i na zahraničných trhoch, a to už po r. 1850, keď bola zrušená colná hranica medzi Rakúskom a Uhorskom. Z veľkostatkára sa čím ďalej tým viacej stáva kapitalistický vykorisťovateľ. V poľnohospodárstve sa síce udržiava rad feudálnych prežitkov, ale prevažujúcimi a panujúcimi sa stávajú kapitalistické vzťahy. Z celého charakteru udalostí r. 1848, ako aj ich dôsledkov vyplynulo, že sa „... staré statkárske hospodárstvo, ktoré je tisícrokými nitkami späté s nevoľníctvom, udrží a bude sa pomaly meniť v rýdzo kapitalistické, „junkerské“ hospodárstvo.“²¹ I na Slovensku sa po r. 1848 agrárne zriadenie definitívne mení na kapitalistické, ale ponecháva si ešte feudálne črty až do r. 1918.

Pri vymedzení *prvej etapy* pomáhajú nám značne poznámky klasičkov marxizmu-leninizmu, ktoré sa dotýkajú rakúsko-uhorskej problematiky v týchto rokoch. Podľa V. I. Lenina revolúcia „... v Rakúsku sa začala r. 1848 a skončila r. 1867. Od tých čias tam platí skoro polstoročie úplne ustálená buržoázna ústava, na základe ktorej legálne pôsobí legálna politická strana.“²² V. I. Lenin jasne hovorí o tom, že roky 1848—1867 tvoria jedno obdobie. Podobné uzávery možno vyvodíť i z Engelsovej poznámky: „Vojnou z r. 1866 padlo Rakúsko do lona buržoázie ako dar. No táto buržoázia — pokračoval Engels — je nemohúcna, nerozumie vládnutiu, je nemohúca a neschopná na čokoľvek. Vie len jedno: s nenávisťou sa vrhá na robotníctvo, len čo sa pohne. Len preto môže ešte vládnuť, lebo Maďari ju potrebujú.“²³ Z Leninových a Engelsových poznámok o Rakúsko-Uhorsku vyplýva, že r. 1867 je i v našich dejinách dôležitým medzníkom vo vývoji politických udalostí od r. 1848, že buržoázia panujúcich národov prevzala r. 1867 moc do rúk a súčasne je odhalený i charakter tejto moci. Kým teda do r. 1867, v období „hluchoty a nemoty“, vládne v celej ríši nemecká byrokracia, ktorá zastupovala a hájila záujmy cisárskeho absolutizmu, po vyrovnaní významným podielom zúčastňuje sa na štátnej moci rakúska buržoázia a v Uhorsku kapitalistickí veľkostatkári.

Vyrovnanie, ktoré sa v Rakúsku opieralo o veľkoburžoáziu a v Uhorsku o veľkostatkárov, stalo sa na účet ostatných národov. Zvlášť tvrdo pocítili dôsledky vyrovnania Slováci, pre ktorých znamená r. 1867 i významný predel v národnom živote. Koncom šesťdesiatych

²¹ V. I. Lenin, *Spisy 3*, Praha 1952, 20.

²² V. I. Lenin, *Vybrané spisy I*, Bratislava 1952, 739.

²³ Marx—Engels, *Vybrané spisy I*, Praha 1950, 666.

rokov nastáva i obrat vo vývine slovenskej buržoázie. V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch nájdeme v politike a najmä v kultúrnej činnosti slovenskej buržoázie mnoho relatívne pokrokového (najmä masovejšie národné hnutie začiatkom šesťdesiatych rokov, literárna tvorba Kalinčiaka, Záborského, Sládkoviča a iných). Od konca šesťdesiatych rokov dostáva postupne politika slovenskej buržoázie úplne zpiatočnický kurz.

Po vyrovnaní, najmä po zlopovestnom národnostnom zákone z r. 1868, nastáva obdobie krutého národného útlaku. Onedlho zanikajú všetky slovenské kultúrne inštitúcie (slovenské gymnáziá, Matica slovenská), ktoré vznikly v období päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov.

Treba, pravda, zdôrazniť, že rakúsko-uhorské vyrovnanie nemalo zásadný význam pre hospodárske a spoločenské pomery, ale iba uvoľnilo rozvoj buržoáznych vzťahov, hatený viedenským absolutizmom. Po r. 1849 napriek rozličným ťažkostiam, predovšetkým v dôsledku veľkej rakúskej konkurencie, možno v priemysle i v doprave badať istý vývoj. Ďalší, rýchlejší vývoj v priemysle umožnilo rakúsko-uhorské vyrovnanie.

R. 1867 znamená medzník i v robotníckom hnutí, v dôsledku ktorého vzniká nový, najvýznamnejší činiteľ triedneho boja, čoraz viac uvedomejší v období kapitalizmu. Ihneď po vyrovnaní ožívajú robotnícke organizácie. Koncom šesťdesiatych rokov (1869) rozrástlo sa pozoruhodne robotnícke hnutie v Bratislave; hnutie bratislavských robotníkov je spojené s I. internacionálou a vzbudzuje pozornosť i K. Marxa.²⁴

Rozvoj priemyslu po rakúsko-uhorskom vyrovnaní prerušila hospodárska kríza r. 1873, ktorá mala ozvenu i na Slovensku. Podobne to bolo i v poľnohospodárstve, kde konjunktúru zarazila agrárna kríza, ktorá sa pretiahla od konca sedemdesiatych rokov až do konca storočia.

Po hospodárskej kríze v sedemdesiatych rokoch dochádza k dozrievaniu predmonopolistickej formy kapitalizmu. Od r. 1881 uhorská vláda a snem sa usnáša na celom rade liberálnych opatrení na podporu priemyslu. V dôsledku rozvoja kapitalizmu vidíme hneď na samom začiatku deväťdesiatych rokov preskupenie v spoločenskej štruktúre.

---

²⁴ Marx—Engels, *Sočinenija* XIII, 331.

Rok 1890 považujeme za východisko *druhej etapy* obdobia predmonopolistického kapitalizmu. Na začiatku deväťdesiatych rokov XIX. stor. vytvára sa nová situácia v pomere triednych síl. R. 1890 dostáva sa prvý raz zjavnejšie proti sebe slovenská robotnícka trieda a slovenská buržoázia. Tento antagonizmus v minulosti nebol taký viditeľný jednak pre málopočetnosť slovenského proletariátu a jednak pre národnostný útlak, proti ktorému sa dovtedy predovšetkým obracala slovenská buržoázia. Od začiatku deväťdesiatych rokov slovenská buržoázia vidí svojho hlavného nepriateľa nie vo vládnom útlaku, ale v snahách slovenského proletariátu.

Triedne rozporov medzi slovenským proletariátom a slovenskou buržoáziou sa v ďalšom vývoji stále viacej prehlbovaly a zostrovaly. Rozvoj robotníckeho hnutia r. 1890 je prejavom postupného spriemyselnovania Slovenska v predchádzajúcom období. R. 1890 zakladá sa uhorská sociálna demokracia a tento rok už vo viacerých slovenských mestách pozdravujú robotníci 1. máj. Pravda, uhorská sociálna demokracia nestala sa revolučným vodcom a organizátorom robotníckej triedy proti kapitalistom a uhorskej vláde.

V deväťdesiatych rokoch sa v plnej nahote prejavil vplyv kapitalizmu i na poľnohospodárstvo. Rozvojom vnútorného trhu od r. 1848 prehlbovala sa pauperizácia roľníctva a vytvorila sa obrovská priepasť medzi úplne ožobráčenými roľníkmi a statkármi. V deväťdesiatych rokoch stáva sa nedostatok pôdy zdrojom živelných roľníckych hnutí proti statkárom v celom Uhorsku. Nevyriešenosť roľníckej otázky v dôsledku značných pozostatkov feudalizmu vytvára v deväťdesiatych rokoch revolučnú situáciu.

Konečne od začiatku deväťdesiatych rokov nastáva triedenie i v tábore slovenskej buržoázie, ktorá sa rozštiepuje na tri politické krídla: národniarov, ľudákov a tzv. hlasistov.

Pri hodnotení novej situácie v hospodárskej a spoločenskej štruktúre, nových triednych rozporov a triednych bojov na Slovensku a iných činiteľov, ktorí prichádzajú do úvahy ako periodizační činitelia, treba mať na pamäti, že v našich pomeroch sa prelomové periodizačné javy prejavujú často iba v miniatúrnej forme, v malých rozmeroch a neplnokrvne. Tu iba budúci, veľmi podrobný výskum určí, čo v tejto etape definitívne zanikalo a čo sa definitívne rodilo a udávalo smer ďalšieho vývoja, a to najmä u nadstavbových javov (predovšetkým rozvoj ideológií).

Predmonopolistické obdobie prerastá na začiatku XX. stor. v imperialismus. „Konjunktúra na konci XIX. stor. a kríza r. 1900—1903: kartely sa stávajú jedným zo základov celého hospodárskeho života. Kapitalizmus sa premenil na imperialismus.“²⁵ Hoci je Uhorsko na začiatku XX. stor. stále ešte zaostalou krajinou, na konci prvého desaťročia nenachádzame také významnejšie priemyselné odvetvie, ktoré by nebolo vedené kartelmi. Po hospodárskej kríze v r. 1900—1903, ktorá plne prebehla v Uhorsku, urýchlene sa monopolizuje priemysel a kapitalizmus voľnej súťaže je vystriedaný kapitalizmom monopolným. R. 1906 bolo v celom Uhorsku 65 kartelových spoločností. Avšak prevažnou mierou sú to kartely ľahkého priemyslu, ako napr. mlynárske, rôzne kartely mäsiarske, papiernické, olejárske, pravda, sú i kartely ťažkého priemyslu, ako napr. uhoľné a železiarske. Okrem toho ovládalo uhorský trh ešte viac ako 50 kartelov cudzích, zväčša rakúskych.

Pri vzniku imperialismu v Uhorsku vidíme, že slovenská buržoázia sa zpočiatku nezúčastňuje v karteloch a monopoloch. Slovenská buržoázia vlastní iba celkom drobné podniky a drobné peňažné ústavy. Avšak i tak je hospodársky a politický život na Slovensku poznamenaný od začiatku XX. stor. vplyvom monopolného štádia kapitalizmu. Imperializmus prináša so sebou prehĺbenie triednych rozporov, rozporov vnútri vykorisťovateľských tried. Od začiatku XX. stor., resp. už od konca XIX. stor. vyostrejujú sa triedne protiklady medzi proletariátom a kapitalistami, medzi roľníkmi a statkármi a medzi všetkými pracujúcimi spolu proti vláde. Zvýšený teror uhorskej vlády proti pracujúcemu ľudu a národnostiam začína už na konci XIX. stor. Prehľbujú sa národnostné rozpory a zvyšuje sa útlak slovenského národa.

V dôsledku zostrenia triednych rozporov narastá revolučná nálada proletariátu, najmä pod vplyvom ruskej buržoáznej revolúcie r. 1905—1907. Na Slovensku prepuklo v r. 1905—1907 masové štrajkové hnutie. Za necelé 3 roky prebehlo 138 štrajkov.

Na zvýšený útlak národnostný a sociálny odpovedajú i slovenskí básnici a spisovatelia, ako napr. Hviezdoslav a Tajovský a stávajú sa tribúnmi utlačovaného ľudu.

Hlboké triedne protiklady a triedny boj má za dôsledok totálnu

²⁵ V. I. Lenin, *Vybrané spisy I*, Bratislava 1952, 832.

krízu²⁶ Uhorska r. 1912, z ktorej východisko vládnúca trieda mohla hľadať len v imperialistickej vojne.

Najvýznamnejším *medzníkom* v dejinách slovenského národa v *období imperialismu je rok 1918*. Výstižne charakterizoval udalosti r. 1918 Klement Gottwald,²⁷ označiac ich za národnú a demokratickú revolúciu. Táto charakteristika sa plne vzťahuje i na Slovensko. Doteraz sa totiž hovorilo veľmi všeobecne o národnej a demokratickej revolúcii r. 1918, no nepovedalo sa jasne, že i samotné Slovensko r. 1918 prekonalo národnú a demokratickú revolúciu, čo má osobitný význam. Slováci žili pred r. 1918 v iných podmienkach. V Uhorsku, ktoré bolo skutočným žalárom národov, sa zvlášť konzervovaly prežitky „stredoveku“. Slovenský ľud svojimi vlastnými prostriedkami bojoval za demokratickú premenu, za likvidovanie pozostatkov feudalizmu a za spoločný život v jednom štáte s národom českým. Avšak národnooslobodzovací zápas nemal jasnú perspektívu, nemal vodcu. Až Veľká októbrová socialistická revolúcia oduševnila slovenský ľud, svojim veľkolepým príkladom dala mu jasný cieľ — povalenie Rakúsko-uhorskej monarchie. Veľká októbrová socialistická revolúcia inšpirovala český a slovenský ľud k mohutnému revolučnému hnutiu. Tieto skutočnosti naša marxistická historiografia už v podstate objasnila. *Veľká októbrová socialistická revolúcia je rozhodným medzníkom v národnooslobodzovacom zápase za vytvorenie samostatného štátu Čechov a Slovákov*. Ako vnútorný predel v prvom období imperialismu možno použiť r. 1914, začiatok prvej imperialistickej vojny, ktorá je východiskom udalostí r. 1918 a ich predchádzajúceho národnooslobodzovacieho zápasu.

Domnievame sa, že o tom, že prevrat 28. októbra 1918 je hranicou v našich dejinách, niet sporov. Rozličné názory môžu byť o charaktere tohto prevratu. Národná a demokratická revolúcia sa chápe v svojej podstate ako buržoáznodemokratická revolúcia. Avšak hoci tvrdíme, že r. 1918 išlo v podstate o buržoáznodemokratickú revolúciu a pre Slovensko je táto hypotéza pravdepodobná, neurobil sa doteraz konkrétny rozbor, v čom spočíva buržoáznodemokratický charakter tohto prevratu, resp. v čom nie je ap.

*

²⁶ Hiboká politická kríza bola pred prvou imperialistickou vojnou v celej Európe. J. V. Stalin, VKS(b), *O otázkach histórie*, Praha 1950, 28.

²⁷ V. K o p e c k ý, *Klement Gottwald v Moskvě*, Praha.

Druhá etapa imperialistického obdobia začína vznikom Československej republiky a završuje sa v máji 1945. Vznikom Československej republiky nezmenila sa významnejšie hospodárska a sociálna štruktúra Slovenska. Národná a demokratická revolúcia r. 1918, ktorej hybnou silou bol proletariát a v ktorej vedúce miesto zaujala pre zradu pravicových sociálnych demokratov buržoázia, priniesla so sebou nastolenie buržoáznodemokratickej ústavy. Slovenská buržoázia formálne mala také postavenie ako česká buržoázia. Slovenský národ vznikom ČSR bol pozbavený krutého národnostného útlaku, ktorým trpel za Uhorska. V ustavičnom zápase s vládnúcou buržoáziou, s jej policajnými opatreniami, aj robotnícka trieda na Slovensku pod vedením KSČ mala širšie možnosti pôsobenia ako robotnícke hnutie v minulosti.

Vládnúca buržoázia v predmníchovskej republike sústavne obkliežovala buržoáznodemokratické práva, pričom sa stretala s rozhodným odporom KSČ. Prevaha českého finančného kapitálu spôsobila, že Slovensko sa dostalo najmä s hospodárskeho hľadiska do polokoloniálneho postavenia.

V podstate však českému a slovenskému ľudu v predmníchovskej ČSR, keďže sa už pri jej zrode dostala k moci buržoázia, bol určený spoločný údel. A možno povedať, že i *periodizácia slovenských dejín v období predmníchovskej republiky sa v podstate kryje s periodizáciou dejín predmníchovskej ČSR. V decembri 1920 končí sa generálnym štrajkom revolučné obdobie r. 1918—1920 na Slovensku práve tak ako v Čechách. Decembrové udalosti 1920 sú predelom vo vývoji predmníchovskej ČSR; končí sa obdobie revolučného zápasu o charakter vlády — ČSR sa definitívne stáva buržoáznym štátom.*

I neskoršie odohráva sa podstatne na Slovensku podobný hospodársky a politický vývoj ako v českých krajinách. Iste je tu mnoho odlišností, a to nielen formálnych, ktoré však môže určiť iba ďalšie vážnejšie štúdium. Treba tiež povedať, že dejiny Slovenska od r. 1918 patria až na menšie úseky k „bielym“ miestam slovenských dejín. Často nie je známy ani najzákladnejší faktový materiál. Takou odlišnosťou, veľmi významnou, javí sa napr. fakt, že na Slovensku na rozdiel od českých krajín pred r. 1929 nedochádza k tzv. stabilizácii kapitalizmu. Podriadenosť Slovenska českému finančnému kapitálu, systematické odbúravanie slovenského priemyslu spôsobuje veľkú nezamestnanosť a biedu už pred prepuknutím krízy. Táto skutočnosť má dôsledky i v politickom živote Slovenska. Oportunistické a zradcovské

teórie Jílka a Bolena už pre celkom protichodný faktický stav nena-
chádzaly v radoch slovenského proletariátu vedeného KSČ nijakú
pôdu. Súčasne však nesprávna politika pražskej vlády umožňovala
rýchly vzrast ľudáckeho separatizmu.

I pri týchto základných odlišnostiach, ktoré možno pozorovať na
Slovensku v porovnaní s českými krajinami až pred hospodárskou
krízou, je rok 1929 — rok začiatku hlbokoj hospodárskej, ale i poli-
tickej krízy — dôležitým *predelom* vo vývoji predmníchovskej ČSR.
Kríza mala i pri všetkej miniatúrnosti slovenského priemyslu rovnaké
spoločenské dôsledky ako v českých krajinách. Od r. 1929 dostáva sa
celá predmníchovská ČSR do politickej krízy, ktorá sa prejavila
rastom fašizmu. S príchodom hospodárskej krízy vzrastá i revolučný
boj proletariátu pod vedením KSČ. Na Slovensku r. 1929 vystupuje
vlna revolučného hnutia poľnohospodárskeho proletariátu, ktorá sa
od r. 1930 spája s revolučným hnutím priemyselného proletariátu.

Z najnovších dejín Slovenska v rámci riešenia periodizácie zaslu-
hujú si pozornosť dve historické udalosti: Slovenské národné povsta-
nie a to, čo mu predchádzalo — vznik fašistickej diktatúry a strata
národnej samostatnosti. Otázka stojí tak, kde urobiť hranicu, ktorá
by najlepšie vystihovala rozhodujúce zmeny, ktoré súvisia s pádom
prvej republiky a stratou národnej samostatnosti. Konečne stojí pred
nami otázka, ako hodnotiť a kam začleniť Slovenské národné povsta-
nie v súvislosti s periodizáciou našich dejín.

Za *medzník*, rozhraničujúci obdobie okupácie našej vlasti od obdo-
bia národnej samostatnosti, treba považovať nie 14., resp. 15. marec
1939, keď sa Československo stáva obeťou násilného nemeckého vpá-
du, ale *mníchovské udalosti*. V dôsledku mníchovského rozhodnutia
samostatnosť Československej republiky stala sa úplne iluzórnou. 6.
októbra 1938 vzniká tzv. slovenská autonómia. Medzi obdobím tzv.
slovenskej autonómie a tzv. „Slovenským štátom“ niet rozdielov. Tzv.
slovenská autonómia na čele s ľudáckofašistickými predstaviteľmi je
fašistickým útvarom. Prvé opatrenie tzv. slovenskej autonómnej vlá-
dy spočívalo v tom, že dala pokyn k zastaveniu činnosti komunistic-
kej strany na Slovensku. To bol len úvod k ďalším protidemokratic-
kým slobodám. Mníchovské udalosti sú medzníkom v likvidovaní tzv.
buržoáznodemokratických slobôd vôbec. Tzv. „Slovenský štát“ po-
kračoval iba v činnosti, ktorú tie isté politické sily robily už od ok-
tóbra 1938.

A nakoniec otázka Slovenského národného povstania. Pri príležitosti

posledných osláv národného povstania upozornil s. Široký, že Slovenské národné povstanie, popri hlavnej oslobodeneckej úlohe Sovietskeho sväzu „... javí sa ako jedna z najvýznamnejších udalostí v dejinách slovenského národa, javí sa ako udalosť, ktorá predstavuje *základný obrat* v dejinnom vývine slovenského národa a ktorá znamená začiatok novej éry, éry slobodného národného života, éry socialistickej výstavby.“²⁸

To, čo sa hovorilo o neujasnenosti národnej a demokratickej revolúcie r. 1918, platí ešte vo väčšej miere pre národnú a demokratickú revolúciu r. 1945. Historiografia by mala tieto udalosti chápať veľmi presne. Je nepochybné, že v máji 1945 došlo už k zavŕšeniu národnej a demokratickej revolúcie. Naša národná a demokratická revolúcia je spojená s oslobodením našej vlasti Červenou armádou. Všade, kam prišla Červená armáda, náš pracujúci ľud sa vyporiadal so všetkým starým a prebral moc do svojich rúk. Mnohé oblasti nášho územia boli oslobodené už koncom r. 1944 a 4. apríla bola už oslobodená i Bratislava. Tým chcem povedať, že národná a demokratická revolúcia bola procesom, ktorý sa zakončuje r. 1945, ale začína skôr a tu môžeme povedať, že začína Slovenským národným povstaním. Bude teda treba uvažovať o Slovenskom národnom povstaní ako o počiatku národnej a demokratickej revolúcie u nás. I v tomto prípade sa, pravda, žiada preskúmať všetky konkrétne opatrenia v povstaní, a to tak vedúcich orgánov, ako aj nižších. Dnes je už dostatočne známe, že vedúcou silou Slovenského národného povstania bola robotnícka trieda pod vedením komunistickej strany. Tiež je známe, že ľudové orgány, masy povstalcov pod vedením komunistickej strany bily sa za to, aby ľud fakticky prevzal moc do rúk v obciach i okresoch a aby plne kontroloval hospodársky život. To všetko, pravda, v prehĺbenej forme bolo obsahom národnej a demokratickej revolúcie i neskoršie. Ľud si vytyčuje v Slovenskom národnom povstaní program znárodnenia bánk a veľkých podnikov, pozemkovú reformu, upevnenie Národného frontu, usporiadanie nového bratského pomeru Čechov a Slovákov v ľudovodemokratickom Československu. S tohto hľadiska javí sa *Slovenské národné povstanie* ako *začiatok národnej a demokratickej revolúcie* a tým tiež začiatok „... éry slobodného národného života, éry socialistickej výstavby.“ *Národná a demokratická revolúcia tvorí tak jednotné obdobie od začiatku Slovenského národného povstania*

²⁸ Prejav V. Širokého na slávnostnom zasadnutí SNR 29. augusta 1952, Pod zástavou socializmu, 1952, č. 9, 1.

do mája 1945. Domnievame sa, že takéto poňatie národnej a demokratickej revolúcie plnšie vystihuje zásluhy Červenej armády o oslobodenie našej vlasti a súčasne spoločný boj českého a slovenského ľudu proti fašistickým okupantom a domácim zradcom za vybudovanie nového ľudovodemokratického Československa. Národná a demokratická revolúcia pod vedením českej a slovenskej robotníckej triedy zakončuje na Slovensku obdobie kapitalistického spoločenského poriadku a stáva sa predpokladom pre budovanie socializmu v novom, ľudovodemokratickom Československu. Ďalší vývoj od r. 1945, s hľadiska problematiky periodizácie našich dejín, možno chápať a členiť iba v spojitosti s našou cestou k socializmu.